
Shrikshetrasudhanidhi Jagannathatattvam- Darshanika
Samalochanatmaka Shodhaprarupyam

श्रीक्षेत्रसुधानिधि जगन्नाथतत्त्वम्-
दार्शनिकसमालोचनात्मकशोधप्रावृथ्यम्

Document Information

Text title : Jagannathatattvam Shodhaprarupyam

File name : jagannAthatattvamshodhprArUpyam.itx

Category : misc, article, pradIptakumArananda

Location : doc_z_misc_general

Author : (Copyright) Pradipta Kumar Nanda, Kendrapara, Orissa pknanda65 at gmail.com

Transliterated by : Pradipta Kumar Nanda pknanda65 at gmail.com

Proofread by : Pradipta Kumar Nanda

Description/comments : shrIkShetrasudhAnidhau pratipAditaM jagannAthatattvamekaM

dArshanikasamAlochanAtmakashodhprArUpyam

Acknowledge-Permission: (Copyright) Pradipta Kumar Nanda

Latest update : August 19, 2026

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

August 19, 2026

sanskritdocuments.org

શ્રીક્ષેત્રસુધાનિધિ જગન્નાથતત્ત્વમ્-
દાર્શનિકસમાલોચનાત્મકશોધપ્રારૂપ્યમ્

૧. પ્રસ્તાવના

ભારતીયસંસ્કૃતિઃ નામ કેવલં પ્રાચીનસભ્યતાયાઃ પરિચાયકઃ ન, અપિતુ સા વિશ્વમાનવજીવનસ્ય આધ્યાત્મિકચેતનાયાઃ મૂલાધારઃ વર્તતે । અસ્થાઃ સંસ્કૃતેઃ મૂલં વેદાઃ, ઉપનિષદઃ, પુરાણાનિ, ઇતિહાસાઃ, આગમાઃ, તન્ત્રગ્રન્થાશ્ચ સન્તિ । એતેષુ સમસ્તેષુ ગ્રન્થેષુ પ્રતિપાદિતં પરમં તત્ત્વં બ્રહ્મતત્ત્વમેવ, યદેવ વિવિધનામરૂપોપાધિભિઃ લોકાનુગ્રહાર્થં અવતીર્ય માનવસમાજસ્ય ધર્મસંસ્થાપનાય કાર્યં કરોતિ । તદેવ પરબ્રહ્મ શ્રીજગન્નાથસ્વરૂપેણ નીલાચલે વિરાજમાનં સર્વધર્મસમન્વયસ્ય, સર્વદર્શનસમન્વયસ્ય, સર્વલોકકલ્યાણસ્ય ચ અદ્વિતીયં પ્રતીકમિતિ ભારતીયદાર્શનિકપરમ્પરાયાં પ્રસિદ્ધમ્ ।

શ્રીજગન્નાથઃ ન કેવલં વૈષ્ણવસમ્પ્રદાયસ્ય આરાધ્યદેવતા, અપિ તુ શૈવ-શાક્ત-વૈષ્ણવ-સૌર-ગાણપત્ય-તાન્ત્રિક-બૌદ્ધ-જૈનાદીનામપિ સમન્વિતચિન્તનસ્ય કેન્દ્રભૂતઃ । અયં સમન્વયભાવઃ ભારતીયસંસ્કૃતેઃ વૈશિષ્ઠ્યમ્ । અતઃ શ્રીજગન્નાથતત્ત્વં કેવલં ધાર્મિકભાવનાયાઃ વિષયઃ ન, કિન્તુ દર્શનશાસ્ત્રસ્ય, ધર્મમીમાંસાયાઃ, તત્ત્વમીમાંસાયાઃ, સાંસ્કૃતિકાધ્યયનસ્ય ચ અત્યન્તં મહત્ત્વપૂર્ણઃ અનુસન્ધાનવિષયઃ ।

શ્રીક્ષેત્રસુધાનિધિઃ નામ સંસ્કૃતમહાકાવ્યં શ્રીજગન્નાથસંસ્કૃતેઃ, શ્રીક્ષેત્રમહિમ્નઃ, શ્રીમન્દિરપરમ્પરાયાઃ, ઐતિહાસિકપ્રસંગાનાં, દાર્શનિકતત્ત્વાનાં, ભક્તિસાધનાયાઃ, મોક્ષમાર્ગસ્ય ચ સમન્વિતપ્રતિપાદકં વિશિષ્ટે કાવ્યમસ્તિ । અસ્મિન્ કાવ્યે કવિના શ્રીજગન્નાથસ્ય સ્વરૂપં કેવલં દેવતારૂપેણ ન નિરૂપિતમ્, અપિ તુ વેદાન્તપ્રતિપાદ્યપરબ્રહ્મરૂપેણ, પ્રણવવાચ્યરૂપેણ, દારુબ્રહ્મરૂપેણ, સર્વમતસમન્વયાત્મકવિશ્વચૈતન્યરૂપેણ ચ પ્રતિપાદિતમ્ । કાવ્યસ્ય પ્રારમ્ભ એવ-

“વેદાન્તસૂત્રમધુગોલકનેત્રયુગ્મં

વેદાત્મકં પ્રણવવાચ્યહરિં સ્મરામિ । ”

ઇતિ પદ્યેન કવિઃ શ્રીજગન્નાથં વેદાન્તપ્રતિપાદ્યં પ્રણવસ્વરૂપં પરબ્રહ્મત્વેન પ્રતિષ્ઠાપયતિ । એષા દૃષ્ટિઃ સામાન્યભક્તિકાવ્યેષુ વિરલા દૃશ્યતે ।

એવમેવ કાવ્યે શ્રીજગન્નાથસ્ય “સકલમતપરં સર્વતન્ત્રં સ્વતન્ત્રમ્” ઇત્યુક્ત્યા તસ્ય સાર્વભૌમિકં સ્વરૂપં પ્રતિપાદિતમ્

। अयं सिद्धान्तः भारतीयदर्शनस्य समन्वयपरम्परां पुष्पाति । अत्र भगवान् न केवलं विष्णुः, न केवलं शिवः, न केवलं शक्तिः, किन्तु सर्वदर्शनानां परमार्थतत्त्वस्य मूर्तिमदभिव्यक्तिरिति प्रतिपाद्यते ।

तथैव श्रीक्षेत्रसुधानिधौ श्रीमन्दिरस्य वर्णनं केवलं स्थापत्यवैभवस्य चित्रणं न, अपि तु प्रत्येकं देवालये, प्रत्येकः संस्कारः, प्रत्येकः उत्सवः, प्रत्येकं तीर्थं य आध्यात्मिकदृष्ट्या विवेचितम् । विमलादेव्याः शक्तितत्त्वम्, दारुब्रह्मणः रडस्यम्, नीलचक्रस्य ब्रह्माण्डीयप्रतीकत्वम्, मङ्गाप्रसादस्य समतादर्शनम्, पतितपावनमूर्तेः विश्वबन्धुत्वम्- अेतानि सर्वाणि विषयाणि दार्शनिकदृष्ट्या विश्लेषणीयानि भवन्ति ।

यद्यपि श्रीजगन्नाथविषये भडवः ग्रन्थाः, शोधप्रबन्धाः, लेखाश्च उपलब्धाः सन्ति, तथापि श्रीक्षेत्रसुधानिधेः दार्शनिकस्वरूपस्य सम्यक्, समालोचनात्मकं, तुलनात्मकं य अनुसन्धानं अद्यावधि न दृश्यते । विशेषतः वेदान्तदृष्ट्या, तत्त्वमीमांसादृष्ट्या, सर्वमतसमन्वयदृष्ट्या, शक्तिवैष्णवसम्बन्धदृष्ट्या, दारुब्रह्मतत्त्वदृष्ट्या य अस्य काव्यस्य विश्लेषणं न पर्याप्तं इति सम्यक् । अतः अस्य शोधस्य आवश्यकता स्वयमेव सुस्पष्टा भवति ।

अस्य शोधप्रबन्धस्य प्रमुञ्जोद्देशः श्रीक्षेत्रसुधानिधौ प्रतिपादितस्य जगन्नाथतत्त्वस्य दार्शनिकस्वरूपस्य सम्यगनुशीलनं कर्तुम् । अस्मिन् अनुसन्धाने वेद, उपनिषदः, ब्रह्मसूत्रम्, भगवद्गीता, पुराणानि, आगमाः, तन्त्रग्रन्थाः तथा भारतीयदर्शनपरम्परायाः प्रमुञ्जोद्देशाः सिद्धान्ताः आधारभूतत्वेन स्वीकृताः भविष्यन्ति । तेषां प्रकाशे श्रीक्षेत्रसुधानिधेः प्रतिपाद्यतत्त्वानां समालोचनात्मकं परीक्षणं क्रियते ।

अन्ततः अेषः शोधप्रबन्धः केवलं काव्यविश्लेषणरूपेण न भविष्यति, अपि तु श्रीजगन्नाथतत्त्वस्य सार्वभौमिकं, दार्शनिकं, सांस्कृतिकं, आध्यात्मिकं य स्वरूपं प्रकाशयन् भारतीयदर्शनसाहित्ये नूतनं योगदानं दास्यतीति विश्वासः ।

२. समस्याविषयः

यद्यपि जगन्नाथसंस्कृतौ भडवः ग्रन्थाः सन्ति, तथापि श्रीक्षेत्रसुधानिधेः दार्शनिकस्वरूपस्य व्यवस्थितं शोधकार्यं न दृश्यते । विशेषतः-

- जगन्नाथस्य ब्रह्मस्वरूपम् ।
- दारुब्रह्मतत्त्वम् ।
- वेदान्तदृष्ट्या जगन्नाथः ।
- शाक्त-शैव-वैष्णवसमन्वयः ।
- भक्तोर्मोक्षस्य य स्वरूपम् ।

इत्येते विषयाः अद्यापि सम्यगनुसन्धेयाः ।

૩. શોધસ્ય ઉદ્દેશ્યા:

૧. શ્રીક્ષેત્રસુધાનિધૌ પ્રતિપાદિતસ્ય જગન્નાથતત્ત્વસ્ય વિશ્લેષણમ્ ।
૨. વેદાન્તદૃષ્ટ્યા જગન્નાથસ્ય બ્રહ્મસ્વરૂપનિર્ણયઃ ।
૩. દારુબ્રહ્મણઃ દાર્શનિકમહત્ત્વસ્ય વિવેચનમ્ ।
૪. શાક્ત-વૈષ્ણવ-શૈવ-તાન્ત્રિકસમન્વયસ્ય પરીક્ષણમ્ ।
૫. ભક્તિમોક્ષયોઃ તાત્ત્વિકસ્વરૂપસ્ય વિવેચનમ્ ।
૬. ભારતીયદર્શનપરમ્પરાયાં અસ્ય કાવ્યસ્ય યોગદાનનિર્ણયઃ ।

૪. શોધપ્રશ્ના:

- કિં જગન્નાથઃ પરબ્રહ્મસ્વરૂપઃ?
- દારુબ્રહ્મશબ્દસ્ય દાર્શનિકાર્થઃ કઃ?
- કથં વેદાન્તસ્ય પ્રતિપાદનં કાવ્યે દૃશ્યતે?
- કથં શક્તિતત્ત્વં વૈષ્ણવતત્ત્વેન સહ સમન્વિતમ્?
- મોક્ષસ્ય સ્વરૂપં કિમ્?

૫. શોધપદ્ધતિ:

- વિશ્લેષણાત્મકપદ્ધતિ:
 - તુલનાત્મકપદ્ધતિ:
 - દાર્શનિકપદ્ધતિ:
 - ગ્રન્થાનુશીલનમ્
 - પ્રમાણવિશ્લેષણમ્
- અધ્યાયવિભાગઃ
- પ્રથમોઽધ્યાયઃ
- જગન્નાથસંસ્કૃતેઃ ઐતિહાસિકદાર્શનિકપૃષ્ઠભૂમિઃ
- ભારતીયદર્શનસ્ય સ્વરૂપમ્
 - જગન્નાથસંસ્કૃતેઃ વિકાસઃ
 - શ્રીક્ષેત્રસ્ય મહત્ત્વમ્
 - શ્રીક્ષેત્રસુધાનિધેઃ પરિચયઃ
- દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ
- શ્રીક્ષેત્રસુધાનિધેઃ કાવ્યસ્વરૂપમ્
- ગ્રન્થકર્તુઃ પરિચયઃ

– કાવ્યરચના

– છન્દઃ

– ભાષા

– અલકુટારાઃ

– કાવ્યસ્ય વૈશિષ્ટ્યમ્

તૃતીયોડધ્યાયઃ

શ્રીક્ષેત્રસુધાનિધૌ પ્રતિપાદિતં બ્રહ્મતત્ત્વમ્

– વેદાન્તદૃષ્ટ્યા બ્રહ્મ

– પ્રણવતત્ત્વમ્

– દારુબ્રહ્મ

– પુરુષોત્તમતત્ત્વમ્

– પરમાત્મસ્વરૂપમ્

ચતુર્થોડધ્યાયઃ

શ્રીક્ષેત્રસુધાનિધૌ પ્રતિપાદિતં જગન્નાથદર્શનમ્

– જગન્નાથઃ પરબ્રહ્મ

– સર્વમતસમન્વયઃ

– શૈવવૈષ્ણવસમન્વયઃ

– શાક્તવૈષ્ણવસમન્વયઃ

– તન્ત્રવૈષ્ણવસમન્વયઃ

– જગન્નાથસ્ય વિશ્વરૂપમ્

પચ્ચમોડધ્યાયઃ

શ્રીક્ષેત્રસુધાનિધૌ ભક્તિમોક્ષતત્ત્વમ્

– ભક્તિસ્વરૂપમ્

– ઉપાસનાતત્ત્વમ્

– મહાપ્રસાદતત્ત્વમ્

– મોક્ષતત્ત્વમ્

– લોકમડ્ગલદૃષ્ટિઃ

ષષ્ઠોડધ્યાયઃ

શ્રીક્ષેત્રસુધાનિધેઃ દાર્શનિકસમાલોચનમ્

– અદ્વૈતદૃષ્ટ્યા સમીક્ષા

– વિશિષ્ટાદ્વૈતદૃષ્ટ્યા સમીક્ષા

– દ્વૈતદૃષ્ટ્યા સમીક્ષા

- શાક્તદૃષ્ટ્યા સમીક્ષા
- તન્ત્રદૃષ્ટ્યા સમીક્ષા
- આધુનિકદૃષ્ટ્યા મૂલ્યાકુનમ્
- ઉપસંહારઃ
- શોધસ્ય નિષ્કર્ષાઃ
- નવીનોપલબ્ધયઃ
- ભાવિશોધસ્ય સમ્ભાવનાઃ
- અપેક્ષિતસ્રોતાંસિ
- મૂલગ્રન્થાઃ
- શ્રીક્ષેત્રસુધાનિધિઃ
- ઋગ્વેદઃ
- ઉપનિષદઃ
- બ્રહ્મસૂત્રમ્
- ભગવદ્ગીતા
- શ્રીમદ્ભાગવતમ્
- સ્કન્દપુરાણમ્ (પુરુષોત્તમમાહાત્મ્યમ્)
- બ્રહ્મપુરાણમ્
- નીલાદ્રિમહોદયઃ
- કપિલસંહિતા
- તન્ત્રગ્રન્થાઃ
- પાઞ્ચરાત્રાગમાઃ
- સહાયકગ્રન્થાઃ
- શાકુરભાષ્યમ્
- શ્રીભાષ્યમ્
- મધ્વભાષ્યમ્
- આધુનિકજગન્નાથશોધગ્રન્થાઃ

Written by Dr. Pradipta Kumar Nanda, Kendrapara, Orisa pknanda65 at gmail.com
Retd.Head, Dept.of Sarvadarshan
SJSV,Puri

——
Shrikshetrasudhanidhi Jagannathatattvam- Darshanika Samalochanatmaka

Shodhaprarupyam

pdf was typeset on August 19, 2026

——
Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

